

Könyvszemle

Határok, társadalmi nemek, rendszerváltás

Gender at the Border. Talányos cím, szokatlan tartalom. A könyv alapjául szolgáló kutatás három fontos társadalmi folyamatot-jelenséget kapcsolt össze: a magyar vidék rendszerváltó átalakulását, a társadalmi nemek változó gazdasági szerepét és a határmenti fekvésnek a geopolitikán túlmutató átfogó társadalmi hatását. A három téma egyenkénti vizsgálata a nemzetközi szakirodalomban igencsak jelentős; a hazai kutatások is sok eredményt produkáltak a rendszerváltozás falusi menetének leírásában, elterjedtek a határmentiség gazdasági és társadalomföldrajzi vizsgálatai, ritkább a vállalkozóvá válás, a piacgazdaság hazai alapjai kiépülésének társadalmi nemek szerinti sajátosságainak elemzése. A három tényező együttes, kölcsönhatásokat feltáró vizsgálata azonban nemzetközi összehasonlító kutatásokban rendkívül ritka. A könyv a falusi poszt-szocialista átmenetről, az ennek során bekövetkező férfi-nő viszonyok átalakulásáról és a változásoknak a határmenti régiók fejlődésében tükröződő hatásairól egészen eredeti kutatási eredményeket tesz közzé.

A kötet az MTA Regionális Kutatások Központja és a University of California (Davis) közötti együttműködés eredménye; a kutatást jórészt a National Science Foundation (USA) finanszírozta; támogatást nyújtott a Fulbright Alapítvány és az MTA is. A szer-

zőknek az volt a kiinduló hipotézisük, hogy a rendszerváltozás konkrét menete, a falusi népesség életét átalakító hatása jelentős földrajzi különbségekkel érvényesült Magyarországon, s hogy ez az átalakulás a társadalmi nemek szerepét, kapcsolatrendszerét is megváltoztatta. A hipotézis bizonyítására a szerzők – hatalmas szakirodalmi anyag kiértékelése után – öt éven (1997–2001) át végeztek terepmunkát, készítettek interjúkat, esettanulmányokat két, igencsak eltérő magyar határmenti falusi térségben: Békés megyében a magyar-román, és Győr-Moson-Sopron megyében a magyar-osztrák határ mentén.

A geográfus szerzők érthetően nagy figyelmet szenteltek a földrajzi különbségeknek (ám geográfus szerzőknek nem illett volna Kelet-Európának nevezni Közép-Európa keleti részét). A hazai olvasóknak nem nagy meglepetés, de a nemzetközi szakirodalomban érdekes lehet, hogy az egymástól nem nagy távolságra lévő osztrák és a román határmenti fekvés milyen nagy különbséget jelent nem csupán gazdasági fejlettségben, hanem életfelfogásban, szokásokban, a mindennapok kultúrájában, a falusi hagyományok átalakulási módjában. Nyugat-Magyarországon a vállalkozóvá válást új lehetőségként próbálták megragadni, a román határmentén inkább kényszerűségként, a biztos foglalkozás elvesztéseként élték meg. (Ami persze nemcsak a kulturális attitűdök különbségét, hanem a gazdasági lehetőségek különbségét is tükrözi). A legérdekesebb új ered-

mény annak igazolása, hogy a falusi vállalkozásfejlődésben a falusi nők sajátos szerepet játszanak: a társadalmi nemek számítanak. A vidéki – termelőségvetkezeti, melléküzemági, ipari telephelyi – foglalkoztatás radikális csökkenése egyik következménye a háztartásbeli – önálló foglalkozással nem bíró – nők számának gyarapodása volt. A háztartásba történő visszavonulás erősítette a patriarchális hagyományokat, a nők alárendelt szerepét a családon belül. Ugyanez a munkaerő-piaci változás a nők jelentős csoportját a vállalkozás (főleg egyéni és kisvállalkozás) felé fordította. Ez sem mindig könnyített helyzetükön – a vállalkozó, otthonából intézvéni üzleti ügyeit, a háztartás gondját is viselhet. Sok nő számára azonban esélyt adott az

önállóságra, társadalmi elismertségének erősítésére, a sikerre – a vállalkozó nők gyakran bizonyultak rugalmasabbnak, találékonyabbnak, nyelvtanulásra hajlandóbbaknak, mint a bérmunka korábbi biztonságából kicsöpönt, kényszervállalkozóvá vált férfiak. A könyv a rendszerváltozás falusi mindennapjait hozza közel egy, a szakirodalomban ritkán alkalmazott kutatás eredményeként. Nem volna érdektelen magyarul is publikálni – végül is, rólunk szól a történet. (*Henshall Momsen, Janet – Szörényiné Kukorelli Irén – Timár Judit: Gender at the Border. Entrepreneurship in Rural Post-socialist Hungary. Aldershot: Ashgate, 2005. 142 p.*)

Enyedi György
akadémikus

Nagy Imre snagovi elmékedései

Nagy Imrének e vázlatos, befejezetlen, mintegy tíz ív terjedelmű írása 1957 első heteiben keletkezett a snagovi fogságban. Megjelenése azért fontos, mert politikai nézeteinek őszinte, öncélú, önvallomás jellegű kifejtése. Ismerjük már számos munkáját: az agrárkérdésről és Magyarország nemzetközi helyzetéről, a békés együttéléstől szóló korábbi tanulmányait, az ugyancsak Snagovban papírra vetett önéletírását (*Viharos emberöltő*). Politikusként készített tanulmányai azonban meghatározott célokból, a körülmények és a hivatalos terminológia figyelembe vételével íródtak több-kevesebb önkorlátozással. Mikor a *Gondolatok, emlékezések*-en dolgozott, nem lehetek napi politikai szándékai – véleményem szerint pontosan tudta, mi vár rá, de bizonyosan tudta, hogy az adott magyarországi rendszerben politikai szerepet nem játszhat már.

Célja tehát csak az 1945–1956 közötti magyarországi történésekről és azok okairól al-

kotott véleményének összefoglalása lehetett, s ez sikerült is, a kézirat vázlatossága, ismétlései, újrakezdései ellenére is. (Az első változatot megsemmisítette, de román őrei jóvoltából ennek másolata is nagyrészt megmaradt, s a kiadvány ezt is tartalmazza.)

Nagy Imre történelmi helyéről, egyéniségéről a mai napig nem tudott konszenzus kialakulni. Sokan még mindig a moszkovita kommunistát, a Rákosi-féle vezetés tagját látják benne, mások a párt és a marxizmus árulóját, megint mások a forradalom vezérének. Jelen műve meggyőzően cáfolja mindezeket a nézeteket, de azt is, hogy (sokak szerint) az eseményekkel sodródó, közepes képességű politikus lett volna. Aki végigolvassa, világosan fogja látni politikai nézeteinek jóval a forradalmi napok előtt kialakult rendszerét.

Marxistának vallja magát, de következetes antisztálinistának, leszögezve, hogy „Sztálin hibáit, elméleti-elvi, politikai és gyakorlati tevékenységét antimarxista nézetek összefüggő és egységes rendszerének” kell tekinteni,

ami a 30-as évek elejétől a marxizmus-leninizmus helyébe lépett a Szovjetunióban; ezt azonban Hruscsov és az SZKP elnöksége nem hajlandó elismerni, ezért Sztálin-kritikájuk minduntalan ellentmondásokba botlik. A többi kommunista párt „vezetése, amely szolgálai módon másolta és utánozta a sztálini politikát – szintén súlyos hibákat követett el és antimarxista vonalat vitt”. (III.) Azért fontos ez a megértéséhez, mert a mai értelmiség ennek a sztálinizmusnak – mondjuk – mérsékelt változatát tanulta „marxizmus” címen. Nézetei lényegében egybeesnek – a jugoszláv követségen szerzett tapasztalatok ellenére – a Jugoszláv Kommunista Szövetsége alapelveivel, azokat többször méltatja, sehol sem bírálja. Részéről tehát nem lett volna elvi akadály, hogy közelebbi kapcsolatba kerüljön Titóval. A magyar viszonyoknak megfelelő, Magyarországon kidolgozott szocializmust akart, itthon. Az 56-os forradalomnak is nemzeti jellegét emeli ki.

Ismerte Európa II. világháború utáni érdekszférákra osztásának realitását, mégsem helyeselte a Varsói Szerződésben rögzített tömbpolitikát, megjegyezve, hogy nem kormánya szegte meg a Varsói Szerződést, hanem a szovjet vezetés, mikor a magyar kormány tudta nélkül hajtott végre csapatmozdulatokat Magyarországon. Az 1956-ra kialakult helyzet fő felelősének a szovjet vezetést látja, amely a *szocializmus ürügyén jelentkező nagyhatalmi sovinizmustól* vezérelve minduntalan beavatkozott Magyarország belügyeibe, megakadályozva határozott fordulat végrehajtását rögtön Sztálin halála után; szellemes megjegyzése szerint *fordított szalámitaktikát folytattak*, vagyis mindig csak azt a szeletet engedték levágni a „szalámiból”, amit már muszáj volt.

Csak ezután következik a Rákosi-klikk felelőssége, amely 1947-48, a teljhatalom el-

érése után „megvetette a népet, elfordult a tömegektől, nevükben, de nélkülük alakította ki a politikát... az önkény eszközeit alkalmazta...” (181.). Bírálja a Rákosi-klikket azért is, mert nézete szerint túl akarta szárnyalni a nacionalizmust, például 1945 után „a szlovákiai magyarok kitelepítése kérdésében... a magyar nacionalizmus fő képviselőjeként igyekezett a néptömegek előtt tetszelegni” (94.), hozzátehetnénk: a svábok kitelepítésével is. Ezt azzal magyarázza, hogy a Rákosi-klikk általa meg is nevezett nyolc tagja „zsidók, még hozzá Moszkvából jött zsidók lévén... a magyar nép széles tömegei gyűlölettel viseltettek irántuk, szembefordultak velük s nem voltak hajlandók elfogadni őket a magyar nemzeti érdekek képviselőinek, még kevésbé vezéreiknek. Ezt valamennyien már hazatérésük előtt jól tudták...” (93.). Ezért, „amikor baj volt, mindig Nagy Imrét vették elő...”.

Azt is helyteleníti, hogy a béketárgyalásokon, majd még 1954-ben is Erdély kérdésében a problémát meg nem oldó határkiigazítással próbálkoztak. Szerinte „Magyarország és Románia jövő kapcsolatait és viszonyát a szocializmus alapján valamilyen államszövetségi alapon lehet majd megoldani. Ez nem a közeljövő problémája [...] de ebben az irányban kell dolgozni.” (97.).

Az ötvenhatos eseményekkel kapcsolatos fejtegetései közül a többpártrendszer problematikáját emelném ki. Visszautasítva az „ellenforradalom”, a nyugati kapcsolatok ostoiba vádjait, leszögezi: neki eredetileg nem volt célja a többpártrendszer bevezetése 1956 októberében, ha nincs a Gerő által kért szovjet katonai intervenció. „Akkor meg lehetett volna állni az 1953. júniusi platformon és nem kellett volna visszamenni az 1945-46-os idők platformjára”, vagyis a többpártrendszerre. (57.). A kialakult helyzetben nem lehetett

ellenállni az erre irányuló követelésnek, de ezzel sem követett el elvfeledást, hiszen „a szocializmus nem ismer olyan elvet, amely az egypártrendszerrel a népi demokrácia vagy a szocializmus ismérvévé mondaná ki”, bár távlati célnak ő is az egypártrendszerrel tekinti, de a munkástanácsok ellensúlyának kiépítésével, a forradalomban fő szerepet vivő munkásság valódi hegemoniájának biztosításával.

A november 4-i intervenciót katonai szempontból feleslegesnek tartja, hiszen a felkelés leveréséhez elegendő szovjet katonaság állt már magyar földön; az új intervenció fő célja erő-

demonstráció a kiéleződött nemzetközi helyzetben (Szuez).

A kötet közli még Nagy Imre reflexióit a *Fehér Könyv* hamisításaira, az 1956. decemberi párthatározatra és hozzá eljutott cikkekre, Snagovban írt leveleit a „testvérpártok” vezetőihez és híveihez, és függelékben különböző korabeli dokumentumokat – utóbbiak nagy része nem illik a kiadvány profiljába. (Nagy Imre: *Snagovi jegyzetek. Gondolatok, emlékezések 1956–1957. Szerk. Vida István. Bp. Gondolat Kiadó – Nagy Imre Alapítvány, 2006. 447 p.*)

Hajdu Tibor
az MTA doktora

*Edited by Lee Congdon, Béla K.
Király and Károly Nagy:
1956: The Hungarian Revolution and
War of Independence*

1977-ben új könyvsorozat indult útjára az Egyesült Államokban. A sorozat címe *Atlantic Studies on Society in Change*, főszerkesztője Király Béla, az 1956-os magyar nemzetőség egykori főparancsnoka volt. A sorozatnak, mely a kelet-közép-európai és azon belül a magyar történelem bemutatását tekintette céljának, 2006 nyaráig 127 kötete jelent meg. A 128. az 1956-os forradalom és szabadságharc 50. évfordulója alkalmából 2006 októberében látott napvilágot.

A véletlenül éppen 956 oldalas kötet előzménye az az 1984-es munka (*The First War between Socialist States: The Hungarian Revolution of 1956 and Its Impact*), amely ugyancsak Király Béla szerkesztésében még 1984-ben jelent meg. Az abban közölt tanulmányokhoz, melyek szerzői a Nyugaton élő magyar és nem magyar történészek közül kerültek ki, ebben a kötetben a téma magyarországi

kutatói által közölt írások csatlakoznak. A szerzők száma így húsz fölé emelkedett. A régi és új szövegek – kiegészítve számos fontos dokumentummal – együttesen teljeskörű képet nyújtanak a modern magyar történelem e fontos eseményének okairól, lefolyásáról és következményeiről.

A tanulmányokat hét fejezetbe csoportosították a szerkesztők. Az első a nemzetközi háttérrel tájékoztat. A Sztálin 1953-as halála utáni szovjet politika és a szovjet blokkon belüli fejlemények – különösen a lengyelországi események – ismertetése nélkül a magyar forradalom története értelmezhetetlen lenne.

A második fejezet tanulmányai a forradalom követeléseit és eseményeit ismertetik a diákok híres 16 pontjától Nagy Imre első és második kormányának a működéséig. Ezután a társadalom fontos csoportjainak – értelmiségiek, munkások, katonák, felkelők stb. – forradalom alatti attitűdjeinek az elemzése következik. A negyedik fejezet tárgya a második szovjet intervenció, vagyis a forradalom katonai leverésének története.

Az ötödik fejezet témája a külvilág reakciói (*The responses of the Outside World*). Eb-

ben tanulmányok és kortársi reakciók egyaránt helyet kaptak. A tanulmányok közül legfontosabb Békés Csabáé, amely a nyugati hatalmak és elsősorban az Egyesült Államok be nem avatkozási politikáját ismerteti és magyarázza. A kortársak reakciói közül többek között Albert Camus, Jean-Paul Sartre, Raymond Aron, Hannah Arendt és Milovan Gyilas (Djilas) írásai kaptak helyet a kötetben.

A hatodik fejezet tárgya egyetlen személy élete és politikája: Nagy Imrée. Ennek szerzője természetesen Rainer M. János, aki részletes formában már korábban kifejtett kutatási eredményeit foglalta össze.

A hetedik fejezet (*Victory in Defeat*) 1956 és a rendszerváltás között teremt kapcsolatot. A szerzők – Király Béla és Bihari Mihály – kifejtik, hogy 1956 alapvető céljai csak 1989 után valósulhattak meg.

A tanulmányokhoz és a kortársi reakciókhoz több forrás csatlakozik Ezek többsége a forradalom két hetében vagy közvetlenül a bukás után keletkezett. Bár szinte valamennyi megjelent már angolul, nagyon jó, hogy mostantól egy csokorba gyűjtve is az angol nyelvű érdeklődők rendelkezésére állnak. A korabeli dokumentumokat Borisz Jelcin 1992-es, a magyar parlamentben elmondott és George W. Bush 2006. június 22-i, a Gellérthegyen elhangzott beszéde egészíti ki. A dokumen-

tumok mellett a függelékben helyet kapott egy erősen válogatott bibliográfia is, ami a forradalom évfordulójára kiadott munkákat még természetesen nem tartalmazhatta.

Az egész kötethez Sólyom László köztársasági elnök írt előszót, epilógust pedig Vizi E. Szilveszter, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke. Nagyban emeli a munka presztízsét az is, hogy a kötet terjedelmes bevezető tanulmányának szerzője Henry A. Kissinger. Az Egyesült Államok egykori külügyminisztere tág történeti perspektívába illesztve értékeli a magyar forradalmat. Egyik legfontosabb konklúziója így hangzik: „Mindannak ellenére, ami történt, a következő 10 év során Magyarország belsőleg szabadabbá vált, mint Lengyelország, s közben külpolitikája is függetlenebb lett a Szovjetuniótól.” (38.) Vagyis Raymond Aronhoz, Király Bélához és másokhoz hasonlóan Kissinger is úgy gondolja, hogy katonai veresége ellenére a magyar forradalom egyáltalán nem volt hiábavaló. Mindaz, amiben az 1956 utáni Magyarország előnyére különbözött az 1956 utánitól, 1956 hőseinek is köszönhető. (*Lee Congdon, Béla K. Király and Károly Nagy eds.: 1956: The Hungarian Revolution and War of Independence. New York: Atlantic Research and Publications, Inc., 2006*)

Romsics Ignác
történész

Az áttörés még várat magára (Szabó Márton: Politikai idegen)

Ha jól értem Szabó Márton diszkurzív politikológiai észjárását, akkor a politikai idegen a Carl Schmitt-i szereplőskála két pólusa, az ellenség és a barát (némi lazasággal: önmagunk, hiszen önmagunknak többnyire politikai barátai is vagyunk) között lelhető fel.

Aktuális helyzetét a közelség-távolság dimenzió alakítja; mindig viszonyt fejez ki, önértelmezésre készítet másokat, ő jelenti a politikai közösség határkijelölő kategóriáját. Szabó Jacques Derridát is idézi, hogy még jobban pontosítsa saját szemléleti álláspontját: eszerint az idegen az, „aki különös nyelvet beszél”, „aki nem úgy beszél, mint a többiek”. A más beszédű idegennek pedig négy meghatározó

potenciája van: határkijelölő és definiáló, identifikáló és lehetőség természetű.

Ezekre a fundamentális támpontokra koncentrálna, a műben gazdag leíró leltárát kapjuk a politikai idegenek lehetséges típusainak, a hozzájuk csatolható beszédmódoknak és percepcióknak. A három nagyfejezetre (I–III), s ezen belül háromszor három alfejezetre (1–9) tagolt műben Szabó impozáns akkurátussággal veszi szemügyre a veszélyes (I.), az érvénytelen (II.) és az ismeretlen (III.) idegen válfajait, s ezzel valóban egyfajta értelmezési univerzumot kínál a politika világa iránt érdeklődőknek. Ezt az univerzumot a politika szereplői cselekvő szavak és jelentés-teli tettek révén hozzák létre, „maguk teremtik és alakítják saját viszonyaikat, benne önmagukat és másokat”. E leírást a szerző, saját szavai szerint, az empiria és a teória köztes terében működtetve végzi el, ám leltárában szembetűnően a teoretikus megközelítés a domináns. Szabó az elmélethez jóval közelebb lebeg e „köztes térben”, mint az empiriához, nem beszélve arról, hogy ilyen példáinak java másodlagos, kisebb része pedig szépirodalmi jellegű, ami nem baj, viszont a szépirodalom például, a szó tudományos értelmében legalábbis, semmiképp sem empiria. Ennyiben hát magam is osztom munkatársai véleményét, akik a szerzőt, ahogy arról az előszavában vall, inkább fordított arányokra ösztönlőzték volna. Azt is megmondom, miért.

A jelenkori magyar politikatudomány döntően a cselekvés-, illetve rendszerfelfogás alapján áll, a diszkurzív politológia látásmódja mindeddig nemhogy a politikai elemzések, még a szűkebben vett szaktudomány horizontját sem igen tágította ki, kivéve persze Szabó Mártonét és vonzaskörét, mert ők évek óta szisztematikus munkát folytatnak e szemléletmód hazai meghonosításáért.

Készséggel elismerem, hogy a folyamat normális tudományos logikája azt a sorrendet írja elő, amit Szabó követ: a szemléletmód szakirodalmának szisztematikus feldolgozását, bemutatását, a teoretikus alapok pro és kontra tisztázását, aztán pedig az alkalmazhatóság speciális kérdéseinek számbavételét, majd ezt követően annak empirikus bizonyítását, hogy mindennek a mi szűkebb politikai valóságunkra nézvést is relevanciája van. Korábbi műveihez képest Szabó ebben a könyvében már valóban elmozdul az empirikus bizonyítás felé, de még mindig nem eléggé. A diszkurzív politológiával szemben ugyanis általában az az elhamarkodottan közhelyes vélekedés, hogy a politikatudománynak ez az ága igencsak „lila”, magyarázó ereje túlságosan elvont, illetve csekély, vagy pedig trivialisokban merül ki. Ami egyáltalán jól használható belőle, az inkább az alkalmazott tudomány (hogy ne mondjam, a manipuláció) felé löki; teszem azt, jól kihámozható belőle, hogyan lehet különféle szemantikai módszerekkel ellenséget teremteni. Mindez persze ostobaság, de ez nem változtat azon, hogy a diszkurzív politológia hazai befogadtatásának folyamata elbírná a normális tudományos ügymenet „felrúgását”. Ha művelői – mindenekelőtt Szabó – egy olyan művel rukkolnának elő, amely alatt, ahogy mondani szokás, beszakadna az asztal, vagyis amelynek erős hatása elől sem a szakma, sem a közélet tágabb világa nem tudna kitérni, akkor a figyelem egykettőre erre a szemléletmódra irányulna, ami egyébiránt ráférne a hagyományosabb szemléletmódokba talán túlságosan is belemerevedett magyar politikatudományra. Ha valaki például megírná a rendszerváltás eddigi históriáját, amúgy diszkurzíve, s ezen keresztül lopná be az új fogalmi hálót a köztudatba, bizonyára gyümölcsö-

zőbb tudományos tettet hajtana végre, mint ha saját történetünket csupán illusztrációként adagolná a diszkurzív politológia bemutatásához.

Szabó Márton szóban forgó könyve már erre irányuló lépés, de – ámbár ne legyen

igazam – még nem áttörés. (Szabó Márton: *Politikai idegen. A politika diszkurzív szereplőinek elméleti értelmezése. Budapest: L'Harmattan Könyvkiadó, 2006*)

Galló Béla

politológus

Lévai Imre:

A komplex világrendszer evolúciója

Hazánkban új tudományszak a nemzetközi kapcsolatok diszciplínája. Ahogy korábban a politikatudomány és a közgazdaságtan mibenléte is látszólag kimerült a „lehetőségek művészetére” és a „konkrét helyzet konkrét elemzésére” vonatkozó politikusi utalásokban, a nemzetközi kapcsolatokat is szokás volt az uralkodó kedvtelésének terepeként és ekképp tudományosan eleve értelmezhetlenként felfogni. Nos, ez a hivatalok működését és a közvélekedést is jórészt máig átható földhözragadt fölfogás egyre kevésbé képes a gyorsan változó világ jelenségeinek követésére és értelmezésére, nemhogy befolyásolására törekedhetne. Épp ezért a világ vezető egyetemén, a Harvardtól a Stanfordig egymás után alakultak az elmúlt 70-80 évben a nemzetközi kapcsolatokat kutató tanszékek. Nálunk – a szokásos megkésettiséggel – csak a rendszerváltozást követően jöhetett létre a hivataloktól független Magyar Külügyi Társaság Kosáry Domonkos elnökletével. Csak 2004-ben alakult meg a diszciplína akadémiai tudományos és minősítő bizottsága, s 2005/2006 során védték meg az e tárgyban készült első akadémiai doktori értekezéseket (Rostoványi Zsolt és Gazdag Ferenc személyében). Nos, e helyzetben különösen örvendetes, hogy a patinás kiadó nálunk kevésbé művelt területen is vállalkozott élő magyar szerző monografikus munkájának közreadá-

sára (miközben a foglyul ejtett közönséget pallérozó tananyagok évadja köszöntött be). Lévai Imre, az MTA Politikatudományi Intézetének tudományos főmunkatársa a világáramba kapcsolódva tudományközi és globális témafölvetéssel és elemzéssel jelentkezik, az Immanuel Wallerstein nevéhez köthető világrendszer-kutatás fonalát fölveve. Megközelítésmódja a biológiai tudományokból ismert, és több más tudományszakot is megtermékenyítő evolutív szemlélet, vagyis a nemzetközi kapcsolatok szakirodalmát átható konstruktivizmus-neorealizmus vitán kívül pozicionálja magát.

A terület egyik részeként is ismert nemzetközi politikai gazdaságtani munka hét tételből áll. Az első fejezet a globális és regionális politikai gazdaságtani alapvetést tartalmazza. A második rész a globalizáció kihívásait elemelve érdekes és hasznos fogalmi különbségtételt vezet be, mégpedig a közpolitika fordulatait leíró és kommentáló *politográfia*, valamint a közélet és a nemzetközi viszonyok szabályszerűségeit elméleti szinten általánosító *politológia* elkülönítésével. A harmadik részben a hazánkban is már több monográfia és számos szakterületen folyóiratcikkekben és persze a szélesebb közvéleményt alakító napilapokban és elektronikus médiában is folyó globalizációs vitát rendszerezi és értelmezi komplex módon. Meglátása szerint a globalizáció nem új, hanem több évszázadra visszanyúló történeti folyamat, ami a földgolyó egészének egyetlen logika szerint rendező-

dő rendszerbe szerveződését jelenti, vagyis ideologikus értelmezésre eleve alkalmatlan. Ugyanakkor – mint a 4. fejezet izgalmas fejtegetései igazolják – szó sincs arról, hogy e folyamatban valami arctalan egységesség, a sokat emlegetett McWorld (a gyorsétermek világkultúrája) válna meghatározóvá. Ellenkezőleg, az egymással versengő és a sajátos adottságokat eltérően kombináló mutánsok e rendszer tartós jellemzői voltak és maradnak.

Az 5. fejezet a szubrégiók szerepét elemezve mutatja be az európai bővülés és mélyülés ellentmondásos viszonyát. A 6. fejezetben pedig a kisországi lét sajátosságait, mindenekelőtt az alkalmazkodóképesség központi szerepét bontja ki. A „magyar modell” vizsgálata kapcsán bontja ki a kötet központi kérdését, nevezetesen azt, hogy képes lehet-e Közép-Európa a Rajna menti piactudományi modellhez szervesen integrálódni, avagy elkerülhetetlenül tartósulnak a keletiség és az elmaradottság sokat elemzett vonásai? E tekintetben Lévai Imre kiemeli a *tőkefőhalmozás* – méghozzá a szellemi és az anyagi tőke párhuzamos főhalmozása – mint meghatározó tényező szerepét, szembeállítva a közéletet másfél évtizede uraló, elosztásközpon-

tú és azonnali jólétet megcélzó hamis víziókkal. Végül a 7. fejezet az európai gazdaságot az integrálódó és differenciálódó világrendszerbe ágyazva elemzi. Ebben a részben fejti ki pozitív módon az alulról építkező, ámbar a piac mindenhatóságát elutasító fölfogását. Szerzőnk erőteljesen hangsúlyozza: az uniós központnak nincs közvetlen és föltétlen érdeke térségünk felzárkóztatásában. A széthúzó és rögtönzésre építő politikai gyakorlat mellett a történelmi léptékű leszakadás veszélye igencsak reális. A megoldás szerinte az állami vezénylés, nem az okvetetlenkedés, a hivatali sürgés-forgás, az előírások szaporítása, hanem az összhangteremtés – és az önszerveződés korábbinál eredményesebb egybehangolása lehet.

E rövid ízelítőből is kitetszhet, hogy Lévai Imre új könyve izgalmas olvasmány, méghozzá többféle olvasótábor számára. Nem kétséges, hogy megállapításai és javaslati további élénk vitákat váltanak majd ki. (*Lévai Imre: A komplex világrendszer evolúciója. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2006, 201. p.*)

Csaba László

az MTA Nemzetközi Tanulmányok
Bizottságának társelnöke

Tudományteremtő géniusz

A természettudományok művelői között sok jeles tudóst és sok szorgalmas iparost is találunk, akik mind hozzájárultak valamivel a tudományok fejlődéséhez. Sokat dolgoztak, sokat tévedtek, de valamivel, néhány téglával, hozzájárultak az épülő tudomány katedrálisához. Volt azonban néhány zseniális elme, akikhez senki sem hasonlítható, nem voltak iparosok, és sokkal többet tettek mint úgy általában a tudósok. Művészei, alkotó géniuszaik voltak egy-egy tudománynak, igazi ka-

todrálisépítők. A biológiában Charles Darwin ilyen és Konrad Lorenz.

Sokféle, Konrad Lorenzról szóló írást olvastam már, de olyat, amely összetett személyiségének minden oldalát érzékelteti, amelynek elolvasása után úgy éreztem, hogy megint magával Lorenzcel beszélgettem csak egyet, Festetics Antal könyvét.

A tudományok nagyon kacskaringós utakon fejlődnek, zsákutcák, felesleges kitérők lassítják őket. Lorenz előtt az állatok viselkedéséről alig tudtunk valamit, tudás alatt tudományosan bizonyítható, rendszerezett

ismereteket értve, mert felületes megfigyelések, városi és vidéki „legendák” persze bőven rendelkezésre álltak, és persze volt állatpszichológia, de így utólag szemlélve ez utóbbi csak lassította a fejlődést. A pszichológia eredetileg az ember viselkedésének tanulmányozásával kezdte működését, de hamarosan kiderült, hogy az ember nem kísérleti állat, igen problémás vele kísérleteket végezni, ezért hamarosan az állatokat, elsősorban a patkányokat, galambokat kezdték modellként használni, teljesen figyelmen kívül hagyva, hogy az állat természetes környezetében esetleg másképpen viselkedik, mint steril laboratóriumi körülmények között. Valójában nem is érdekelték őket a viselkedés a maga teljességében, csupán a „reakció”, amit a szerencsétlen állat valamilyen kellemetlen vagy kellemes ingerre adott. Sok precíz adat született és kevés tudomány. A fantáziátlanságot a statisztika igyekezett leplezni.

Lorenzt nem nagyon érdekelte a korabeli pszichológia, őt az állatok nyűgözték le. A nagy tudománygyárak tövében üldögélve, madarakat, halakat figyelve csodálatos logikával és gondolkodási precizitással egy teljesen új magatartástudományt hozott létre evolúció-biológiai alapokon. Az első jelentősebb tanulmányai éppen arról szóltak, hogy a természetes viselkedés elemeit éppen úgy lehet rendszertani kategóriákba sorolni, mint az anatómiai jegyeket. A lorenzi etológiában, ahogyan az új tudományt elnevezték, megint a megfigyelés került a középpontba, ami a

technikai eszközök bővületében élő társtudományoktól üdítően különböztette meg az etológiát. Nagyon különös, hogy valakinek sikerül egy teljesen új szemléletet kialakítania, egy teljesen új tudományt elindítania. Lorenznek sikerült, és a siker titka lenyűgöző személyiségében rejtett. Festetics könyve bemutatja a családi hátteret és az életút kacskaringóit, amelyek Lorenz életét alakítják. Lorenz életéből csak egyetlen példát említek, amely gyönyörűen mutatja, hogy hogyan kezelte az élet megpróbáltatásait. A második világháborúban sokan estek hadifogságba, mindenki szenvedett, ki sokat, ki kevesebbet, de nem hiszem, hogy még lett volna valaki, aki egy tudományos alkotással a hóna alatt jött volna vissza Oroszországból. Lorenz *Orosz kézírata*, amely magyarul is olvasható, cementes zsákokra, szénrel írott etológiai tudományos könyv volt, a hadifogság terméke.

A könyv számtalan képpel és rajzzal (köztük Lorenzéivel is) van illusztrálva, és az életútnak az etológia számára minden fontos állomásánál elidőz, nagyon korrekten bemutatva és megvilágítva azokat a kapcsolatokat, barátságokat, amelyek a lorenzi gondolatok kifejlődésében szerepet játszottak. Ha valaki nem teljesen értette meg az etológiát a tankönyvekből, ebből az élvezetes könyvből megértheti. (*Festetics Antal: Konrad Lorenz világa. Budapest: Természetbúvár Alapítvány Kiadó, 2005, 160 p.*)

Csányi Vilmos
etológus

Tudomány, hit, manipuláció

Prof. Dr. Tóth Tibor *Tudomány, hit, világgyarázat* című könyvében (2005) az ún. *intelligens tervezés* elméletét népszerűsíti és a modern természettudományt támadja; első-

sorban a biológia, a kozmológia, az asztrófizika és a geológia általánosan elfogadott eredményeit. A könyv a népszerű áltudományos művek tömkelegéből szerzőjének műszaki tudományokban szerzett tekintélye folytán tűnik ki: tanszékvezető a Miskolci Egyetem

Informatikai Intézetében, tagja a Magyar Akkreditációs Bizottság Informatikai Tudományok Bizottságának, valamint az MTA több tudományos bizottságának. A mű a szerző 1998-as cikkéből nőtt ki (Tóth, 1998). Egyik lektora az Értelmes Tervezettség Mozgalom fizikus tagja, a másik pedig teológus.

Az első négy fejezetben a tudomány fogalmával foglalkozik; azt oly módon határozza meg, hogy az evolúciót kizárhassa belőle. A továbbiakban pedig következetesen „evolucionista” elképzelésként tüntet fel kozmológiai és asztrofizikai elméleteket is. Nála ez pejoratív jelző, amelyet azokra használ, akikkel nem ért egyet, valamint olyan elméletekre, amelyek nem a Bibliában gyökereznek.

Az evolúció lehetetlenségét aprólékosan, a felületes olvasó számára észrevehetetlen csúsztatások és torzítások alkalmazásával bizonyítja. A legtöményebb valótlansághalmazt talán *Az átmeneti formák hiánya* című fejezetben produkálja, melyben olyan kijelentéseket tesz, mint például: „nincsenek átmeneti formák a hüüllök és az emlősök között” (362.). Valójában az átmeneti formák teljes sorozata ismert, ezek az ún. therapsidák. A tények letagadása és elhallgatása látszólag biztos alapot nyújt ahhoz, hogy általánosságban is tagadja a fajból fajba történő átmenetet: „az bizonyosodott be, hogy Darwin evolúciós elmélete hamis általánosításon (tudományos szakkifejezéssel élve nem megengedett extrapoláción) alapszik, amikor a fajból fajba való átmenet lehetőségét az élővilág egész feltételezett történetére kivetíti. [...] A fajok határai nagyon valós és makacs biológiai tények. [...] Nincs tudományos bizonyíték arra, hogy az ún. makroevolúciós folyamat megtörtént volna.” (60-66.) Ezek hamis általánosítások, amelyeket saját nemtudásából extrapolál. Fajok létrejöttét közvet-

lenül is megfigyelték gyümölcslegyekkel végzett kísérletekben (Rice – Salt, 1988); a „határok” pedig a gyűrűfajok esetében nem is léteznek, az ilyen fajok térben folytonosan mennek át egymásba.

A „materialista evolúciótan” nyílt hazugság nélkül is nevetségessé tehető, elég elhallgatni a kulcsfontosságú tényeket, és egybe mosni a tudományt a népszerű tudományos ismeretterjesztéssel. Így tagadja a bálnák evolúcióját: „Az evolucionista spekuláció egyik „csúcsteljesítménye”, a bálnák szárazföldi őseként bemutatott medveszerű ősalatt-moddell. (Globe Színház, 1997/98)” (Képaláírás a 88. oldalon) „Bár hatalmas ostobaságnak tűnik, Buffonnak az az elképzelése, hogy elkorcsosulás útján bonyolultabb élőlényekből egyszerűbb keletkezik, Darwin könyvének első kiadásában is megtalálható.” Tóth Tibor talán szívesebben tekintené az *Intelligens Tervezőt* egy olyan „hatalmas ostobaság” kiagyalójának, mint például a bálnák „elkorcsosult” lába. A lábak visszafejlődése nemcsak a protocetid fossziliákon figyelhető meg (amelyekről a szerző hallgat). A mai bálnák (valamint delfinek és kigyók) embrionális állapotában is megjelennek a lábak, amelyek általában jóval a születés előtt visszafejlődnek és eltűnnek – hasonlóan a négy-öt hetes emberi embriók farkához. Néhány egyedben azonban a visszafejlődés nem tökéletes, megmarad a csökevényes szerv.

A kormeghatározások kritikáját a rétegtani módszerrel kezdi: „...az egyik réteg felett fekvő másik réteg nem szükségszerűen különböző időszakokat jelent. David Nutting és John Mackay egymástól teljesen függetlenül, más helyen és időpontban mutatott be felvételeket a Szent Ilona-vulkán kitorrése idején napok alatt keletkezett egyik sziklatömbörl. [...] A cikk közöl egy, a helyszínen készült

fotót egy 25 láb (kb. 7,5 m) vastagságú láva-folyam-lerakódásról, amely 24 óránál rövidebb idő alatt keletkezett 1980. június 12-én.” (290.) „Az ábra által dokumentált tény cáfolhatatlan bizonyíték arra, hogy a kőzetrétegek képződése esetenként rendkívül gyorsan megy végbe, nem pedig évmilliók alatt.” (9.2 ábra alatt) Hatásos példa, de irreleváns, hiszen a vulkáni eredetű kőzetek korát nem rétegtani, hanem radiometrikus módszerekkel mérik. Nem mond semmit az egyéb kőzetek, például a mészkő, homokkő és agyapala rétegek keletkezéséről sem, amelyeknek semmi közük a vulkanizmushoz. Tóth Tibor tehát duplán csúsztat.

Valótlanságok és csúsztatások halmozásával diszkreditálja a radiometrikus módszereket is: „Például egy Oroszországból származó szénminta, amelynek korát korábban 300 millió évre becsülték, a korrigált vizsgálatok után 1680 évesnek bizonyult. (Radiocarbon, 8. évf. 1966.)” A kreacionista olvasót egy ilyen „konkrétum” minden bizonnyal megerősíti hitében, azonban valami itt nem stimmel. Ahhoz, hogy C-14 módszerrel valaki 300 millió évet kapjon, még egy akkora szénminta se lenne elég, amely az egész ismert Univerzumot betölti. Nehéz elképzelni, hogy a professzor úr ne lett volna képes utánaszámolni: 300 millió év az 5730 éves felezési időnek nagyjából 52 ezerszerese; ennyi idő alatt a kezdeti ^{14}C mennyiségének kb. 2^{-52000} -ed-része maradna meg. 1 atommag 10^{15700} -ból. Összehasonlításképpen: a látható Univerzum csak kb. 10^{80} atomot tartalmaz. Ha tehát volt is bármiféle korábbi vizsgálat, amelyből 300 millió év jött ki, az nem lehetett C-14, Tóth Tibor a legjobb esetben is minimum csúsztat. Bár a *Radiocarbon* folyóirat archívuma online elérhető, mégis nehéz kinyomozni, hogy tulajdonképpen mire is hivatkozik,

mivel oldalszámot nem ír, de még a szerzők nevét is elhallgatja. Az 1966-os kötetben csak egy cikk származik orosz szerzőktől (A. P. Vinogradov, A. L. Devirts, E. I. Dobkina and N. G. Markova: *Radiocarbon Dating in the Vernadsky Institute I-IV*. pp. 292–323.), azonban a fenti állítás nem szerepel benne. A legidősebb mintákra alsó korlátot adnak, >34 000 évet, éppen azért, mert ennél nagyobb kort a C-14 módszerrel nem tudtak meghatározni. A 319. oldalon említenek egy 1680 ± 170 éves kirgizisztáni szénmintát, de se a minta állítólagos korábbi vizsgálatáról, se 300 millió évről nem esik szó. Csak archeológiai becslésekről, amelyek viszont nem térnek el szignifikánsan a radiokarbon eredménytől. Ezek után kérdéses, hogy Tóth Tibor állításának van-e bármiféle igazságalapja.

A szerző a kozmológia terén is magabiztos: „1994-ben a COBE (COsmic Background Explorer) elnevezésű műhold segítségével tanulmányozták a világuír hőmérsékletét, és azt találták, hogy $1/100000$ (százezrednyi) pontossággal minden irányban azonos hőmérséklet adódik. Ez a homogenitás (nem, ez az izotrópia – Cs. P.) súlyosan ellentmond annak a feltételezésnek, hogy a Világegyetem mai arculata egy ősrobbanás eredménye.” Valójában a COBE által is mért mikrohullámú kozmikus háttérsugárzás pusztán léte az ősrobbanás egyik legszilárdabb bizonyítéka. Ezt a Planck-törvény által leírt hőmérsékleti sugárzást közel két évtizeddel 1964-es felfedezése előtt jósolta meg elméleti úton George Gamow. Nagyfokú izotrópiája összhangban van az ősrobbanás-elmélettel, hiszen magas hőmérsékleteken az inhomogenitások gyorsan kiegyenlítődnek. Később az is világossá vált, hogy a jelenlegi nagyléptékű szerkezet – a galaxisok – kialakulásához az Univerzum távoli múltjában olyan sűrűség-

fluktuációknak kellett fellépniük, amelyek a háttérsugárzás hőmérsékletében 10^{-5} nagyságrendű ingadozást eredményeznének (Linde, 1984). 1988-ban pedig Lukács és Paál az inflációt (felfúvódást) megelőző állapot hőmérséklet-fluktuációit éppen 10^{-5} , nagyságrendűnek számolta (Lukács – Paál, 1988). Végül a COBE is kimérte ugyanezt. „Súlyos ellentmondás” helyett tehát többszintű egyezést találtunk. Azóta a háttérsugárzás eloszlását részletesebben kimérte a Wilkinson Microwave Anisotropy Probe (WMAP), az eredmények pedig összhangban vannak több inflációs modellel is. Jelenlegi ismereteink szerint nincs olyan tulajdonsága a kozmikus háttérsugárzásnak, amely ellentmondana akár az ősrobbanásnak, akár konkrétan az inflációnak.

Tóth Tibort azonban saját hozzá nem értése egy pillanatra sem bizonytalanítja el: „... mivel a csillagászok feltételezik, hogy az összes galaxis a Világegyetem létezésének korai fázisában keletkezett, meg kellene tudni állapítani, hogyan befolyásolják ezek az óriási méretű, inhomogén belső struktúrájú égi objektumok a háttérsugárzás hőmérsékletét. A mért sugárzás viszont annál egyenletesebbnek mutatkozik, minél jobbak a mérések (mint láttuk, a COBE százezrednyi pontossággal mérte minden irányban ugyanazt a hőmérsékletet). Közel állunk ahhoz, hogy kimondhassuk: a galaxisok egyáltalán nem befolyásolják a világuír hőmérsékletét.” Teljes félreértés. A galaxisokat nyilván nem látjuk a háttérsugárzásban, hiszen jóval a sugárzás lecsatolódása után keletkeztek. A „csíráikat” viszont látjuk, pontosan ezek azok a százezred nagyságrendű inhomogenitások, amelyek az imént szóba kerültek.

Ír az energiamegmaradásról is: „A természettudomány nem tud számot adni az

energia és az anyag keletkezéséről és arról, hogy a teljes energiameennyiség miért őrződik meg. ... Mivel Isten beszüntette teremtő munkáját (1Móz 2:3), energia már nem teremthető. Annak az oka, hogy az energia miért nem semmisíthető meg, az, hogy Isten »hatalma szavával fenntartja a mindenséget« (Zsid 1:3). Isten az, aki megőrzi és készenlétben tartja a teremtését (Neh 9:6; 2Pét 3:7).” (210.) Bár erőteljes agymosás után akár egy fizikus is elfelejtheti a Noether-tételt, Tóth Tibor más irányú képzettsége folytán nem meglepő, ha még nem is hallott róla. A „mindenség fenntartásáról” pedig csak annyit, hogy az általános relativitáselméletben **az energia nem marad meg**. A táguló Univerzum összenergiája csökken; kivéve fejlődésének távoli múltbeli inflációs szakaszát, amikor a negatív nyomás következtében nőtt.

Hosszasan bizonygatja, hogy „a termodinamika második főtétele súlyos problémát jelent a materialista evolúciótan híveinek” (214.). A lényeg: „A termodinamika második főtétele tehát a magukra hagyott rendszerek lebomlásának, degradációjának törvénye, amely kimondja, hogy minden magára hagyott rendszer a rendezettségéből a rendezettség irányába mozog.” (211.) Nem igaz; a második főtétel csak **zárt** rendszerekre mondja ezt ki, a lokális rendeződés pedig összefér vele. Képtelen állításait az asztrofizikára is kiterjeszti: „A csillagfejlődés mechanizmusa teljes egészében ellentmondani látszik a termodinamika második főtételének.” (224.) Úgy tűnik, hogy itt is csúsztat, hiszen a csillagfejlődés egy oldallal korábban vázolt leírásban egy kérdőjel sem szerepelt. Kijelentése a csillagfejlődés mechanizmusa helyett inkább talán az egy mondatnál korábbi kérdésére vonatkozhat, amelyből annyi derült ki, hogy nincs tisztában a gravitáció végtelen

hatótávolságával. („De a szupernóvák maradványai hogyan gyűltek össze mindenhol, a roppant méretű csillagközi térből, hogy például saját naprendszerünk nyersanyagává legyenek?”) A csillagfejlődéssel kapcsolatban viszont valószínűleg nem véletlenül nem tér ki az állítólagos problémára, arról ugyanis a termodinamika ismeretében könnyen belátható, hogy nem létezik. A csillag hőleadással veszíthet entrópiát, a hőt viszont alacsonyabb hőmérsékletű környezetébe sugározza, melynek entrópiánövekedése nagyságrendekkel nagyobb.

Bemutat egy ősröbbanást kiváltani hivatott kreacionista elképzelést, a Humphreys-féle „fehér lyuk kozmológiát”, amely szerint nagyjából a Föld lenne a Világegyetem közép-pontja. Másik lényeges eleme az, hogy a Föld környezetében a teremtés óta csak hat-tízezer év telt el, viszont „a világűr külső, távoli részein az órák évmilliárdokat regisztrálnának” (242-243.). Vagyis csak a Földtől távol volt idő a spirálgalaxisok létrejöttére és a nehéz elemek nukleoszintézissel történő keletkezésére. Az ősröbbanás kiterjedt és erőltetett kritikája után feltűnő, hogy egyetlenegy ellenérvet sem ír erre a más kreacionisták (az „Öreg Föld” irányzat követői) szerint is hibáktól hemzseggő modellre, amely összeegyeztethetetlen többek között az anyag nagy léptékű szerkezetére és összetételére vonatkozó csillagászati megfigyelésekkel.

Mivel a „kreációtudomány” szerint csak a nagyon távoli galaxisokban lehetett idő bolygórendszerek kialakulására, Tóth Tibor saját Naprendszerünk természetes módon való létrejöttét is megkérdőjelezi. A keletkezési modellek bemutatását XVIII. századi elképzelésekkel kezdi, viszont meg sem említi a mai elméletekben központi szerepet játszó, galaxisunk több fiatal csillaga körül

ténylegesen megfigyelt protoplanetáris, illetve akkréciós korongot. Az összkép így kusza és hiányos, de fel se merül benne, hogy ez saját hibája lenne, inkább a tudományra fogja: „ma a tudomány kénytelen szembenézni azzal a ténnyel, hogy nincs kielégítő természetes magyarázat a Naprendszer eredetére.” (272.) Érvélése során rejtélyesnek állítja be a Naprendszer olyan tulajdonságait, amelyeknek magyarázatát megtalálhatta volna akár a *Magyar Nagylexikon*ban is, a „Naprendszer” címszó alatt. Példa: „Minden bolygó ugyanazon irányban, a körhöz igen közel álló elliptikus pályán kering a Nap körül. Nem az volna-e a jogos elvárás, hogy a bolygók keringése véletlenszerű irányt kövessen?” (265.) A szerzőben fel se merül, hogy ez az elvárás éppen isteni teremtés esetén lenne jogos, hiszen a bibliai cselekmények szempontjából érdektelen a bolygók keringési iránya. Protoplanetáris korongból való keletkezésük esetén viszont nyilvánvaló, hogy a korong forgásirányában, körhöz közeli pályán fognak keringeni.

Összefoglalva: a mű hemzseg a csúsztatásoktól és torzításoktól, az olvasót manipulatív módon befolyásolja. A szerző görcsösen keresi a hibát a természettudomány különböző területeiben, anélkül, hogy átlátná azok összetettségét. Téves, leegyszerűsítő képet rajzol, majd azt kritizálja – ahelyett, hogy a saját képének hiányosságaiból fakadó „megválaszolatlan” kérdésekre egy kis kutatómunkával megkeresné a választ. Kritikai érzéke odáig már nem terjed, hogy a számára ideológiailag kizárólagosan elfogadható elképzelések hibáit megfontolja.

Tekintélyeket is felhasznál az ellenoldal minősítéséhez: „Richard Feynman Nobel-díjas fizikus előadásában gyakran hangsúlyozta, hogy a tudósoknak mindig gondosan nyil-

ván kell tartania az elmélete ellen felhozott összes bizonyítékot, mivel saját magát a legkönnyebb becsapnia. Thomas Kuhn, mint utaltunk rá, a tudományos paradigmák merev kereteinek a tudományos haladást gátló szerepére figyelmeztetett. Úgy tűnik, hogy ezek az intelmek az **evolucionista** tudósok egy részét egyáltalán nem érdeklik.” (58., kiemelés tőlem – Cs. P.) A manipuláció itt abban áll, hogy Kuhn paradigmaváltás-elméletéből kiemel egy fél igazságot. Három mondata azonban azért is érdekes, mert felmerül a kérdés, hogy vajon eszébe jutott-e a próba kedvéért kicserélni benne legalább egy szót valami másra. De inkább többet.

Szávai Dorottya: Bűn és imádság. A Pilinszky-líra Camus-i és karkai szöveghagyományáról

Szávai Dorottya Pilinszky-könyve – alapkonceptióját tekintve – annak a recepciótörténeti hagyományvonalnak a fősodrába illeszkedik, amely a Pilinszky-életművet egy olyan, (végeredményben maguk a költemények által életre hívott) olvasási stratégiának a tükrében véli vizsgálhatónak, amely – a szerző nézete szerint – „nehezen vonatkoztathat el a vallásos-szakraális horizonttól” (9.). A címbe emelt bűn és imádság „egymásba fonódó alakzata” e horizontban nem „pusztán tematikai réteg,” hanem „a lírai életmű megalkotó metaforái közül való” (10.), s mint ilyen a költői beszédmód egyik legemblematicusabb szervező elveként azonosítható. A kötet egy olyan olvasat lehetőségeit veszi számba, amely „a lírai szubjektumhoz hozzátartozó bűn és az elhelyezhetetlen imádság” (10.) kettős határtapasztalata mentén körvonalazódik, s amely egyúttal folyamatosan igyek-

IRODALOM

- Tóth Tibor (2005): *Tudomány, hit, világmagyarázat*. (második, javított kiadás) Focus, Budapest
- Tóth Tibor (1998): *Tudomány, hit, világmagyarázat*. Magyar Tudomány. 5, 602–617.
- Rice, William R. – Salt, George W. (1988): *Speciation Via Disruptive Selection on Habitat Preference: Experimental Evidence*. American Naturalist. 131, 911.
- Linde, Andrei D. (1984): *The Inflationary Universe*. Reports on Progress in Physics. 47, 925.
- Lukács Béla – Paál György (1988): *Galaxy Formation from Tepid Inflation*. Astrophysics and Space Science. 146, 2, 347.

Csizmádia Péter

PhD, tudományos munkatárs
KFKI, RMKI

szik beléptetni a szövegek camus-i és karkai intertextusait is az értelmezés diszkurzív folyamatába. Más szóval Szávai Dorottya olvasata megkísérli feltárni Pilinszky költészetének azokat a határpontjait, „melyeket a Kafka-, illetve Camus-művekkel (s „mögöttük” a Dosztojevskij-életművel) folytatott dialógus jelöl ki”. (12.) Mindeközben a szerző olyan hermeneutikai módszert követ, amely a „szövegek dialógusát mint könyvtárat, mint teret gondolja el”. (12.) E tér középpontjában áll Pilinszky az imént említett kettős határtapasztalat által meghatározott lírája.

Bűn és imádság poétikai távlatainak körvonalazása, a szakralitás, a „mysterium tremendum” (Rudolf Otto) jelen-létének és elrejtettségének zavarba ejtő paradoxona, a teremtménység és meghasonlottság, vagyis a léttapasztalat alapvető ambivalenciája, a bűn abszurditása már önmagukban is mintegy kikényszerítik irodalom és teológia dialógushelyzetét. Szávai Dorottya kérdező-horizontja e két, egymástól látszólag távol eső, de maradtalanul mégsem elválasztható diszciplína integrációjára tett kísérlet eredményeként

születik meg. Nem véletlen, hogy a szerző elméleti alapozását tekintve elsősorban a klasszikusan hermeneutikainak tételezett diskurzusokból (Frye, Ricoeur, Iser, Elm – hogy csak néhány példát említsünk) merít.

A teológiai és irodalmi kérdezésmód egymást kölcsönösen kiegészítő és árnyaló jelenléte tükröződik a könyv szerkezetén is. Az imádság Pilinszky költészetében való tematikus beíródását, annak történeti-teológiai összefüggéseit, valamint az imádság mint szóesemény poétikai dimenzióit tematizáló, az imádságot „metanyelvi valóságviszony”-ként aposztrofáló *Bevezetésben* a teológiai diskurzus kap nagyobb hangsúlyt. A fejezet az imádság dialogikus- interszubjektív természetét a „Te” alakzatainak líraelméleti-teológiai kontextusában vizsgáló versértelmezéssel (*Juttának*) zárul. Az ezt követő két hosszabb részben koncentráltabban van jelen a camus-i (*Pilinszky Camus-olvasata*) illetve a karkai („*Remény és abszurdum*”) szövegnyománnyal mint pre-, illetve intertextusokkal folytatott poétikai dialógus. Szávai Dorottya úgy látja, e dialógus eredményeként a Pilinszky-versek nem egyszerűen újramondanak bizonyos camus-i vagy karkai narratívákat, hanem egy biblikus-teológiai vonatkoztatási pont felől tulajdonképpen újírják azokat. Ez az olvasat, mintegy eszkatologikus távlatba helyezve a mind Camus, mind Kafka, mind pedig Pilinszky számára alapvetően egzisztenciálfilozófiaként jelentkező problematikát, hangsúlyozott összefüggést teremt a költői léthelyzet határhelyzetként és egyszersmind esztétikai imperatívusként való értelmez(het)ése között. Más szóval a szerző meglátása szerint ezen olvasatok tanulsága nem más, mint hogy „az írás a költő számára a tanúságtétel parancsaként születik meg”. (19.)

Érdekes, mondhatnánk paradigmatiskus összefüggésekre világít rá Pilinszky líráját illetően a bűn tipológiájának részletekbe menő, s a költői életmű egyes alkotóperiódusainak a bűn-probléma fókuszából történő megolvasása. Az eredendő bűn, a bűn abszurditása, a bűn és a szubjektum viszonya, végül a bűn hiányként, illetőleg sorseseeményként való értelmezései tematikusan koncentrálnak az egyes alkotói periódusokban, mely a szerző meglátása szerint arra enged következtetni, hogy lírai életműben bekövetkező poétikai váltások a költői szubjektum bűn- és lét-értelmezésében bekövetkező módosulások függvényeként írhatóak le.

A poétikai megformálást tekintve azonban két további tényező is lényegesnek bizonyul Szávai Dorottya gondolatmenetében. Bűn és imádság viszonyának leképezését egyfelől két kulcsnarratíva, Jób történetének, illetve a tékozló fiúról szóló parabolának a (Camus-i és karkai hagyomány közvetítésén keresztül) újjáírásai jelentik. Másfelől, mint hogy e viszony kifejezése éppen a költői nyelv által válik lehetségessé, maga a nyelviség is problémaként merül fel, amennyiben az Istennel (az Istenről) való beszéd, a néven nevezés, a megszólítás ambivalenciáját sugallja. Éppen ezért Szávai Dorottya szerint az intertextualitás szerepe (értelme) nem ér véget a nyelv kérdésénél, hanem sokkal inkább összefügg a beszédmód kérdésével. A jöbi léthelyzet újírása a gondviselő Istenbe vetett hit megingásának tapasztalatát jeleníti meg poétikusan, s mint ilyennek, végső pretextusa Dosztojevszkij létértelmezésében keresendő. Isten hiányként való megtapasztalásának paradox volta a versekben azonban nem a lírai szubjektum képtelenségében mutatkozik meg, hogy Istent néven nevezze; sokkal inkább a *nem megszólítva levésben*,

Isten hallgatásának tapasztalatában. Ez azonban összefügg a nyelviség-problematika életműbeli helyének kijelölhetőségével is. (Érdekes, hogy az imádság teológiai-poétikai lehetőségeit a hermeneutika szemszögéből oly alaposan megvizsgáló Szávai Dorottya nem tesz kísérletet arra, hogy meglátásait egy végeredményben anti-hermeneutikainak, de legalábbis anti-metafizikainak nevezhető, többek között Paul de Man, Jonathan Culler és Cynthia Chase neveivel fémjelezhető kritikai hagyományvonal tekintetében is kontextualizálja. Izgalmas eredményekkel kecsegtetne ezen elképzeléseknek az imádság teológiai és poétikai értelmezéseivel való ütköztetése, minthogy e kritikusok írásaiban igen nagy jelentőséggel bír az, egyébként Szávai Dorottya által is kiemelt arc, arc-adás és -rongálás, valamint az Én–Te-viszonyt retorikai alakzataként felmutató aposztrófé.) A teológiai Isten-kép helyébe mindinkább egy metaforizált Isten-kép lép. S noha a harmadik fejezet erőteljesen tematizálja a vizualitást, a hallgató Isten hiányával szemben (metaforikusan) megjelenített Isteni tekintet, a szem ikonológikus jelentőségének poétikai szerepét, a nyelv elégtelenségével szemben

mégis hangsúlyosabbnak tűnik Szávai Dorottya számára a nyelv használatára képtelen lírai szubjektum elégtelensége.

Ha pedig a bűn és imádság együvé tartozását érvényre juttató *par excellence* narratívát az említett két szöveg jelenti, Szávai Dorottya számára az *Apokrif* lesz a Pilinszky-líra bűn és imádság viszony felőli olvasásához kijelölhető kulcsvers, mely mindkét narratívát újraírja. Camus vonatkozásában e vers a „tékozló remény” (159.) szövege, amely nyitva hagyja az eszkatologikus távlat felé a szöveg értelmezését. A Káfkával való összehasonlításban pedig a fiúság szövegeként olvasható, amelyet áthangol az „eszkatologikus távlat helyébe lépő apokaliptikus szövegösszefüggés” (285.) a maga fordított időstruktúrájával, „a hangtól, a nyelvtől való megfosztottság” fokozódásával, melyben a végidő mint nyelvi probléma a beszéd ellehetetlenülését, s a látás-láttatás, illetve hallás jelentőségének megnövekedését eredményezi. (*Szávai Dorottya: Bűn és imádság. A Pilinszky-líra Camusi és káfkai szöveghagyományáról. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2005, 355 p.*)

Palatinus Levente Dávid

PhD hallgató, PPKE BTK

